

• IIECS •

SUVEREN I SUVERENOST

Između pojma, fikcije i političke emocije

Priredili Petar Bojanić Ivan Milenković

СЛУЖБЕНИ
ГЛАСНИК

SUVEREN I SUVERENOST

Između pojma, fikcije
i političke emocije

Privedili

PETAR BOJANIĆ IVAN MILENKOVIĆ

SADRŽAJ

SUVEREN, SUVERENO, SUVERENOST	7
Petar Bojanić	
INSTITUCIJA VELIČANSTVA	28
Jan Toma	
SUVERENOST I MEĐUNARODNO PRAVO	75
Hans Kelsen	
ZAPAŽANJA O TEORIJI NACIONALNE SUVERENOSTI	
U NEMAČKOJ I FRANCUSKOJ	87
Oto Kirkhajmer	
POJAM SUVERENOSTI OD BODENA DO HOBSA	101
Simon Gojčar-Fabri	
SUVERENOST UMETNIKA	
BLEŠKA O PRAVNIM MAKSIMAMA I RENESANSnim	
TEORIJAMA UMETNOSTI	121
Ernst Hartvig Kantorovic	
RASTAKANJE POJMA SUVERENITETA	
Vilhelm Henis	
SUVERENOST, SUVERENOST DRŽAVE, SUVERENOST NARODA	153
Gerd Releke	
„SUVEREN JE ONAJ KO ODLUČUJE O VANREDNOM STANJU“	168
Haso Hofman	
SUVERENOST U VANREDNOM STANJU (O POJMU SUVERENOSTI)	
U DELU KARLA ŠMITA)	186
Helmut Kvarčić	
VEŠTINE UPRAVLJANJA	
Mišel Senelar	
KO JE SUVEREN?	229
Ričard H. Stajnberg	

Petar Bojančić

OGRANIČAVANJE SUVERENOSTI..... 273
Henri Šu

UTELOVLJAVANJE GLOBALNOG U NACIONALNOM
Saskija Sasan

PROBLEM GLOBALNE PRAVDE..... 293
Tomas Neigel

PODELA SUVERENOSTI..... 308
Stiven D. Krasner

RASPRAVLJATI O SUVERENOSTI 341
Bjādo de Dovani

BATAJI PARADOKS SUVERENOSTI..... 370
Đorđo Agamben

ZVERI SUVEREN 383
Žak Derida

IMENIK 429

O PRAVNOJ FIKCIIJ, O RASTELOVLJAVANJU POGLAVARA I O KRVARENJU I ME SUPERLATIVA

U objašnjenju suverenosti (*Suprematu(s)*), to je ono što iznenaduje, teškoća je što moram da uđem u jedno polje koje je sasvim zapušteno. Razlog zbog čega je to tako jeste što su oni koji o njoj (o suverenosti) najčešće pišu, zagledani u prošlost, u zakržjale tragove suverenosti, kojih jedva da ima, dok potpuno zanemaruju ono što se sada dešava. Najmanje me čudi puki pravni znaci (*Jurisperitus vulgaribus*); za njih se sva mudrost nalazi u tomovima rimskega prava; (...) zbuњuju me upravo oni poznati zasluzni (*illustres dignitate*) ljudi, koji, kada nađu na teškoću u pisanju, radije posežu za uzorima i erudicijom, nego za iskustvom i sposobnošću da samostalno prosuduju (*quam experientie atque judicii*) (...)¹

Jedan vek posle slavnog dela Žana Bodena (Jean Bodin) Šest knjiga o Republići (1576)², u kome se prvi put stara reč, reč suverenost (*souveraineté*), upotrebljava kako bi se imenovala jedna novodno sasvim nova „stvar“, Lajbnic (Leibniz) pokušava da preuredi i ponovo osmisli jedno ime za koje se uopšte

¹ Caesarinus Fürstenerius, *De iure suprematus ac legationis principum Germaniae*. G. W. Leibniz, *Sämtliche Schriften und Briefen, Politische Schriften*, Zweiter Band 1677–1687, Berlin, Akademie Verlag, 1984, p. 51. Pod pseudonimom C. F. Gottfried Wilhelm Leibniz je ovo delo objavio 1677. godine. Namera mu je bila da redefiniše pojам suverenosti i uskladi ga sa nastojanjem nemačkih prinčeva da budu tretirani kao suvereni u međunarodnim pregovorima.

² Knjiga *Les Six Livres de la République* prvi put je objavljena u Parizu kod Jacques Du Puys. Do 1629. ovo delo imalo je četraest izdanja na francuskom jeziku, a odmah je prevedeno na nekoliko jezika. Deset godina kasnije, 1586. Boden je sam preveo svoj francuski izvod na latinski, često dopunjajući i menjajući prvobitni tekst. Cf. predgovor J. H. Franklin, u Bodin, *On Sovereignty*, Cambridge University Press, 1992, p. 36. Koristim izdanje u šest tomova iz 1986. (Fayard, Paris) i skraćeno džepno izdanje koje je priredio Gérard Mairat (Paris, Le livre de poche, 1993). Izdanje u šest tomova, takođe nije „potpuno“ jer u njemu izostaju brojne fusnote koje je Boden dodavao iz verzije u verziju. Na primer, dva glavna poglavlja posvećena suverenosti u knjizi I (poglavlje 8 i 10) sadrže još četvero posto do glavnog teksta u fusnotama. Skraćena verzija (str. 250) ovog Bodenovog spisa objavljena je 2002. godine u prevodu na hrvatski jezik, u izdanju „Političke kulture“, a u redakciji i sa predgovorom Dragutina Lalovića.

ne zna šta pokazuje, šta skriva, ili šta zanemaruje. Njegova intervencija i njegov pokušaj da razreši ovu veliku zbrku i nelagodu koju šire knjige i „ljudi od knjiga“, danas su i aktuelni i zaboravljeni u istimah. Pretpostavljam da osnovni razlog Lajbnicovog pretršanja reči suveren(o)st niјe isključivo položen u prirodi i složenosti ove grandiozne izmišljotine koja je ospredala teoretičare i političare (vladare) i pre i posle slavnog nemačkog filozofa. Možda su značajniji upravo oni elementi koji Lajbnica nepobitno čine našim savremenikom, a nama olakšavaju posao u pronaalaženju granica i neprimerenosti suverenosti u „današnjem vremenu“, na koje nas baš Lajbnic upućuje: Lajbnic je savetnik brojnih poglavara svoga vremena, izumitelji i osnivač različitih institucija, realista i pragmatičar koji prvi govori o ličnosti međunarodnog prava (*persona iure gentium*³) i o bratstvu suverena (*Fraternité entre les Souverains*)⁴ hrišćanske Evrope (*Respublica Christiana*). Lajnbic matematičar je preteča moderne nauke o statistici i nove poreske politike, protestant i Evropljanin, veliki je neprijatelj islama, podstrekao mižnje i ratova protiv Turke i prvi sofisticišani teoretičar sukoba između civilizacija; Lajnbic, nesumnjivo načelnik evropske filozofije, prvi je misilac koji sigurnost i bezbednost jednog porekla stavila u prvi plan, a pre svakoga mogućeg patriotizma⁵, na kraju, Lajnbic piše na nekoliko jezika i sa Hobsonom (Hobbes) je, pre svih drugih, zaslužan za širenje, premeravanje i tumbanje francuske reči „suverenost“ u tadašnjim evropskim prostorima.

Da li je onda opravданo da, sledeći Lajbnicove napore u tumačenju i rekonstrukciji suverenosti, preciznije osvojimo onaj istinski nemir i nespokoj koji se nalazi u izvorima ove fatalne konstrukcije koju je započeo Žan Boden (Jean Bodin)? Da li će ovakav pristup razotkriti sve one pretpostavke „zbog kojih ambiciozni vladari pristaju na krvava žrtvovanja nevinih“⁶, o kojima govori Lajnbic, a koje se nalaze u načelima borbe za suverenost? I da li onda upotreba Lajnbica zarad prilaženja Bodenu, zaista obećava uspeh u razgradnji, ove teološko-političke skalamerije?

Na početku, odmah, zamislimo jednu malu teritoriju⁷ i jednu malu republiku. Zamislimo je na isti način na koji je pre puno vekova Lajbnic „osmislio“ maleno imaginarno kraljevstvo, *l'etat*⁸. *l'vetot* je naprosto njegov primer ili fantastičija ili fikcija koja treba da reguliše snagu i domet jednoga imena koje nam stiže ili iz knjiga ili od nadobudnih i samozvanih poglavara. Zamisljanje male teritorije s malo stanovništvom, male vlade i malog predsednika, a onda i jezika kojim govori malo ljudi, nije sasvim suprotno zamisljaju najvećeg i neuporedivog i višeg od svega uporedivog, koje se nalazi u prvom gestu pronalaska pridjeva „suvereno“ ili pridjeva „super“ (*superus, supra* su složene reči latinskog jezika koje su u korenu francuske reči *souverain(e)*). Mala teritorija, okojoj Lajbnic govori i koju zamislij, nije sasvim u registru suverenosti, jer ona nije nikakav najmanji, neuporedivo sičušan i neuprioren oblik, koji bi kao takav verovatno bio jednakso suveren i, paradoksalno, jednako strašan i jedini istinski neprijatelj u odnosu na „naj“, na ono „super“ što je iznad svega velikog.⁹

Već u aktu ovakvog zamisljanja jedne male teritorije, ni velike ni male, Lajbnic pravi određenu štetu u odnosu na maksimalizam i u odnosu na napor za maksimalnim, koji je svojstven svemu što pripada suverenom. Funkcija malog (male teritorije, malo stanovnika, malog vrhovnika itd.) ili ne mnogo velikog, ponovo uvodi relativizam premeravanja, brojanja, poređenja, stepenovanja, što je Žan Boden (Jean Bodin) svojim vizijama broja, zatvorenenog skupa i srazmere htio da spreči i zauvek obustavi. Postojanje malog pretpostavlja veliko ili veće, ili najveće, ali nesumnjivo ukida ono što je neuporedivo i spokojno, i što je iznad svega ostalog i svega drugoga. Osim pristajanja na postojanje mnoštva drugih (i mnogo drugih suverena) i osim relacije (i relativizacije) u odnosu na drugoga i poređenja sa drugima, postojanje drugoga (manjeg ili većeg ili različitog) uvodi vreme (neprestano ponavljanje sravnjivanja i merenja sa drugim(a)) i uništava supstantive (imenice „suveren“ ili „suverenost“) u prilog pridjeva. Lajbnicov iskaz, „teritorija je mala“ (*le territoire est petit*)¹⁰, odmah pretpostavlja neizvesnost stupnja njene suverenosti. Ako je mala, da li je onda suverena, i još, u kojoj meri je suverena?

Ali, da li je uopšte smislen niz ovakvih pitanja koja ukidaju suverenost maloga?

7 Teritorija (*territorium*), po mišljenju Lajbnica, ne označava samo status ili upravljanje ili podelu zemlje, nego celokupnost (aggregatum) pravnih akata uspostavljenih (važećih) nad određenim komadom zemlje. *De jure suprematus ac legationis principum Germaniae*. G. W. Leibniz, *Politische Schriften*, p. 54.

8 *Ibid.* p. 18, 61. Takode, G. W. Leibniz, *Politische Schriften*, p. 419.

9 *Vavilonski Talmud* (*Shabat* 77b) donosi tumačenje da se najveće čudoviste i istinski suvereni na zemlji s kojim jedino Bog može da izade na kraj, *Leviathan*, jedino boji mača crva (*kilbit*, preteča savremenog teroriste, P. B.), koji ulazi kroz škrge glomaznih riba i ubija ih.

3 G. W. Leibniz, *Codex Juris Gentium diplomaticus* (1693), izdanje (ur.) Louis Dutens, *Opera Omnia*, tom 4, 1768. Geneva, *Praefatio*, str. 7. Ili, u *Sämtliche Schriften und Briefen, Politische Schriften*, Fünfter Band 1692–1694, Berlin, Akademie Verlag, 2004, p. 33.

4 G. W. Leibniz, *Entretien de Philaret et d'Eugene* (Oktobar 1677), *Politische Schriften*, Zweiter Band 1677–1687, p. 306.

5 Njegovo pismo Falezon (Falsaisau), napisano u Hanoveru 8. jula 1705. godine, treba da bude zapamćeno. U njemu Lajnbic po prvi put imenuje državu imenom koje su koristili Rimljani (*les Latins*, *Respublica*, i definise je kao društvo čiji je cilj zajednička sigurnost (*la sécurité commune*). Na kraju pisma Lajbnic kaže: „Dovoljeno je podanicima da se zakunu na vernost neprijatelju (*de præster serment de fidélité à l'ennemi*), gospodaru koji ih je osvojio, pošto njihov predašnji gospodar nije bio u stanju da im obezbedi sigurnost.“ *Die Werke von Leibniz*, ed. O. Klopp 1884. Hanover, tom IX, pismo broj CCCXXI, pp. 142–143

6 *De jure suprematus ac legationis principum Germaniae*. G. W. Leibniz, *Politische Schriften, Ad Lectorem*, p. 16. Deo ovog uputstva čitaocima preveden je na engleski jezik u knjizi *The Political Writings of Leibniz*, koju je priredio za štampu Patrick Riley (Cambridge, University Press, 1972, pp. 111–113).

Na primer, ukoliko „malo“ zamislimo kao „zatvoreno“, ukoliko je jedna teritorija apsolutno opasana i neprobojna, zar ona nije „suverena“ teritorija? Pride, zar naredba (*imperium*¹¹) koja važi na ovoj teritoriji ne podrazumeva njenoga nosioca – „vladara“ (ili nosioca – „narod“), i zar on nema pravo da se naziva „suveren“¹²? Ukoliko granice te male teritorije neko sa strane hoće da provali ili preinaci ili premeni, zar suveren (vladar ili narod) ne brani, „suverenost“ te male teritorije? Zar se „suverenost“ ne brani i kada jedan deo te male teritorije, deo manji od glavnine, najavljuje svoje otcepljenje i nezavisnost?

Ali, kako tada umisljati i zamisljati „nedeljivost“ maloga, ako je podelejenost vec manifestovana u otporima, deobama i odbranama?

Sva ova pitanja koja lako pokazuju toppljenje prideva u imenicama „suveren“ i „suverenost“ – tajna suverenosti se pre svega uspostavlja putem ovih preinaka – otkrivali istovremeno teškoću „relativizovanja“ ili „lajbniciziranja“ projekta Žana Bodena. Osim toga, pokazati granice i skučenost fikcije suverenosti Žana Bodena, podrazumeva rekonstrukciju svih ovih pitanja i svih političkih fantazija suverenosti i pre i posle Bodena, a onda i sasvim izvan njega i njegovog uticaja. Nema referenci na Bodena ni kod Kanta, ni u okvirima slave Hegelove unutrašnje i spoljašnje suverenosti, niti u Fichteovoj *Zatvorenoj trgovac̄koj državi* (1800), ali je „matrica“, koju je on položio, ostala nepromenljiva u svim ovim stanovištima. Da bi se, dakle, zamislila jedna mala teritorija i da bise time najavila granica suverenosti i sve ono što je nužno potresa, presudno je, čini mi se, pratiti propuste Bodena i zanimati se za neke od njegovih toposa koji ih skrivaju. Na primer, Boden, *par excellence* supstancijalist,

11 U seminaru o Parmenidu (1942–43), kada pokušava da poređi grčko *pseudos* i latinsko *falsum*, Heidegger (Heidegger) traži izvorno značenje reči *imperium*. Od reči naredba, *Befehl*, Heideger napreduje do reči prekriti /bergen/ ili poslati /befehlen/, mrtvog u zemlju ili u vatu. Poslati nešto tako da bi ga prekrilo nešto drugo., „*Impatere* (*im-patere*) jeste namestiti /einhüchten/, preuzeti određene mere /die Vorréchnung treffen/ (u smislu, pobrinuti se). „*Imperium* je teritorija /Gebiet/ zasnovana na naredbi /Gebot/, na kojoj su drugi poslušni /botmäsig/“. „Sušina reči *imperium* sadržana je u aktu konstantne „akcije“ /im actus der ständigen „Aktion“/. M. Heidegger, *Parmenides*, GA, Band. 54, Frankfurt am Main, Vittorio Klostermann, 1982, pp. 58–60.

12 Dovoljno je pratiti odredbe i neprestana variranja Bodena. „Prvi prerogativ suverenosti je zapovedati (narediti) svima uopšteno, i svakome pojedinačno“ (*La première marque de Souveraineté est donner l'ordre à tous en général, et à chacun en particulier*). *Les Six Livres de la République*, I, 10, p. 306. Nekoliko redova pre, na istoj stranici: [...] da prvi prerogativ princa suverena je moc (*pouissance*) da zapoveda (nareduje) svima uopšteno, i svakome pojedinačno.“ Nekoliko strana ranije (p. 300) Boden otkriva: „... zakon (loy) je naredba suverena koja dottice (touchant) sve podanike ili stvari uopste.“ Zakon (lex) označava pravo na naredbu iovo pravo ima samo onaj ko ima suverenost (*qui a la souveraineté*) I, 8. Tri oblika su na delu: suveren, suverenost kao stanje i suverenost kao imanje. Još dve napomenе: suveren ne daje ili ne stvara nikakve zakone, kojima on sam nije podvrgnut; to je pogrešan prevodi i nepravilno razumevanje sintagme *dominer l'ordre*; suveren nareduje, zapoveda, komanduje itd. Boden razlikuje lex kao *imperium*, kao naredbu, koja se sprovodi u domenu zakonodavstva i lex kao ius u smislu jednakosti i namenosti. Cf. H. Heller, *Die Souveränität. Ein Beitrag zur Theorie des Staats- und Völkerrechts*, Berlin und Leipzig, Walter de Gruyter, 1927 (Ges Sch. Band II, Tübingen, J. C. B. Mohr, Paul Siebeck, 1992, p. 36).

neprestano nadoknađuje siromaštvo svojih fikcija o suverenosti upotrebljavajući čitav assortiman različitih analogija. Dominiraju bio-analogije, poređenja s životinjama ili s delovima živih bića, ili, jezikom Šelinga i Hegela, takozvani, „animalni organizam“ (*animalische Organismus*) ili animalne organizacije (u izložavanju njegovih delova kao o bolesti suverenosti, i upućuje na svoju filozofiju prirode i Š 371 njegove *Encyclopédie*)¹³. Ove vrste analogija bi na osnovu podele Fajingera (Vaihinger) mogle da se nazovu „analоške fikcije“ ili „fiktivne analogije“, u suprotnosti prema „realnim analogijama“, koje do rezultata dolaze putem indukcija i na osnovu hipoteze. „Fiktivna analogija“ – „jedna od modernih i veoma popularnih je ona na osnovu koje se država poređi sa organizmom, ili svetsa organizmom ili umetničkim delom“ – jeste čista subjektivna konstrukcija, „mitska“ tvorevina.¹⁴ U svom prvom velikom sačuvanom tekstu o suverenosti – radi se o 6. poglavljiju „O ustavu Republike“ iz knjige *Metoda istorije* (1566), Boden ukazuje na значај Aristotelovog određenja autoriteta, kritikujući, u istim mah, njegovo i Ciceronovo absurdno forsiranje značaja veličine jedne teritorije, ili broja stanovnika za konstituisanje i obeležavanje jednog entiteta:

Primetimo sada da se naše određenje Republike odnosi podjednako na varoši (*bouys*), naselja (*villes*), gradove (*cités*), kraljevstva, svejedno koliko se daleko protežu, ukoliko oni ostaju ujedinjeni pod jednim te istim autoritetom (*autorité; modo eiusdem imperio coerceantur*). Država ne bi mogla da se razazna na osnovu prostranstvi, ili majušnosti njene teritorije, baš kao što slon ne može da bude prozvan više životinjom od mrava, pošto oba imaju jednaku snagu da osećaju i da se kreću. Tako Dubrovnik ili Ženeva, čije imperije nimalo ne prelaze gradske zidine, nemaju manje pravo da se nazovu (*droit au titre*) Republikom od tatarskih imperija čija se prostranstva mere kretanjem sunca.¹⁵

13 O državi i organizmu, o bezuslovnoj podvrgnutosti delova celom, o isčešavanju svih delova u celom (*das „Verschwinden“ aller Glieder im Ganzen*) i sistematskom žrtvovanju individua za celo. Cf. F. Rosenzweig, *Hegel und der Staat* (1920), München, Aalen Scientia, 1962, pp. 142–146, 158–160.

14 H. Vaihinger, *Die Philosophie des Alts ob*, Berlin, Reuther & Reichards, 1911, Prvi deo, glava IV, str. 27–31. „Recenzije“ za ovu knjigu pišu C. Schmitt 1913. i H. Kelsen 1919, u okviru svojih teksta o „pravnim fikcijama“.

15 Jean Bodin, *La Méthode de l'histoire*, tr. Pierre Mesnard, Paris, Les Belles Lettres, 1941, pp. 143–144. *Methodus ad facilem historiarum cognitionem*, u *Oeuvres philosophiques de J.B. Paris*, PUF, 1951, p. 169. Bez obzira što u ovom spisu Boden donosi svojih pet susjediških atributa suverenosti (odlejak, „O suverenosti“, *quid sumnum imperium*), sva njegova izvođenja započinju s Aristotelovim razumevanjem autoriteta i vrhovne političke vlasti (p. 158). Na strani 159 (lat. verzija, p. 175) Boden upućuje na svoju knjigu o javnom autoritetu ili, doslovno, o pravu na naredbu (*l'autorité publique; de jure imperii*), na poglavje o pravu na suverenost (*droit de majesté; de jure manifesti*). Rukopis je Boden spazio pred smrt te tako knjiga nikada nije bila objavljena. Cf. Julian H. Franklin, Jean Bodin et la Renaissance de la théorie absolutiste, Paris, PUF, 1993, pp. 42–43. C. R. Baxter, „Jean Bodin's Daemon and his Conversion to Judaism“, u H. Denzer (ur.), *Verhandlungen der internatio-*

zaista je ritual imenovanja ili pravo na naziv (*droit au titre*) – „pravo“ se ipak ne pomije u latinskom originalu na ovom mestu – uvek početak i kraj Bodenove strategije. U tome se i sastoji prvi otpor prema Aristotelu koji neke znatno veće teritorije ne naziva istim imenima. Bodenova zamisao jeste da suverenost ili republika, u ovom kontekstu, jesu alternativni nazivi za autoritet (reč koja nastaje kombinacijom srednjovekovnih upotreba *uctoritas* i *majestas*) ili *imperium* (naredbu). Potom, sva ova imena se odnose na svaki entitet nezavisno od njegove veličine i identična su sa njim. Ovu zbrku oko prevara i gomilanja reči različitog porekla, moguće je razrešiti jednom prilično jasnom definicijom koja se nalazi u kratkom Bodenovom spisu koji je vremenski teško locirati, mada izgleda da on ipak prethodi „Metodi“ iako je objavljen znatno kasnije. *Imperium*, naredba (zapovest), kaže Boden u *Nactru opštег prava*, jeste javna ili privatna (*Publicum est, aut Privatum*). Privatna je ona koja se sprovodi van javne vlasti, to je naredba kojom se upravlja univerzitetom, različitim društvenim grupama, porodicom, ženom, decom ili robovima. Samo javna (opšta) naredba je suverena i nalazi se „kod“ vladara, aristokratije ili naroda (*publicum rursus aliud summum, velut principis, optimatum, populii*).¹⁶ Analogija i protivanalogija omogućavaju Bodenu da zaključi kako dva po veličini potpuno različita „organizma“ (ova će reč tek kod Leibnica postati značajna za razumevanje „celog“ i zamene „agregat“)¹⁷ Boden obično upotrebljava reč telo, *corps*, funkcionišu jednako jer njima upravlja jedan jedini *Imperium* (naredba, zakon, suveren), koji u potpunosti pokriva i sjedinjuje celokupni njihov kvantitet. I po tome su ta dva entiteta, svaki za sebe, suverena.¹⁸ Njihova snaga ili njihova sila jednaka je, analogna ili srazmerna njihovoj masi, te tako, misli Boden, njihova osećanja i njihove kretnje mogu biti i identične i simetrične (*cum utrique movendi ac sentiendi vis insit*). Da bi ovakve

16 J. Bodin, „Tableau du droit universel“ (*Juris Universi*), u *Oeuvres philosophiques de J.B.* Paris, PUF, 1951, p. 94. Razradena verzija ovoga stava nalazi se u *Les Six Livres de la République*, II, 1, pp. 7–9. Marcel David (Marcel David) ispitivao je „upotrebe“ suverenosti u vekovima pre Bodena. Kada se na primer kralj okvalifikuje rečju „suveren“, to pre svega ukazuje da je kralj nosilac javne vlasti (*détenteur de la puissance publique*). *La souveraineté et les limites juridiques du pouvoir monarchique du XVe au XVe siècle*, Paris, Daloz, 1954, p. 75. U spisu *Les Six Livres de la République* početna definicija suverenosti je sledeća: „Souverennost je apsolutna i večna vlast (*la puissance absolue et perpétuelle*) jedne republike, koju su Rimljani nazivali *majestatem*“ (*Majestas est summa in cives ac subditos legibusque soluta potestas* ...) a Levreli, tomeh ševet, to jest, najveća komandna moć (zapovedna vlast; *power of command; la plus grande puissance de commander*). I, 8, p. 179. Cf. Amos I: 8.

17 Cf. Stahl – Leibniz, *Controverse sur la vie, l'organisme et le mixte*, Paris, Vrin, 2004.

18 Na samom početku drugog poglavljia prve knjige spisa *Šest knjiga o republici*, Boden se vraća ovoj analogiji i dodaje da grad ne čine pojedinci ili osobe (*personnes*) već jedinstvo naroda pod jednom suverenom vlašću (*l'union d'un peuple sous une seigneurie soveraine*). Jos dva dodatka su neobično važna. Osim mrava Boden uvodi još jedno manje stvorenje – *le ciiron*, buva, vaška, gnjida, „bakterija“ (mrav po mišljenju La Fontainea jeste pravi kolos za ovo stvorenje). Pored Tataru, Boden takođe govori o Turskoj imperiji. Posle deset godina, Boden se izlažnjava i onosuci suverenosti: (...) tako je jedan male-

ni kralj (*un petit Roy*) suveren onoliko koliko je i najveći Monarh na zemlji” (*le plus grand Monarch de la terre*). *Les Six Livres de la République*, pp. 41–42.

klasifikacije zaista funkcionalise i da bi se tokom istorije političkih demagogija, hipokrizija i fantazija neprestano pojavljivale, nužno je da se računa na klijentnu neuporedivost onoga što se poredi (mrav i Dubrovnik), na zabranu da se bude doslovan (to bismo mogli nazvati teror analogije), na obustavljanje da se izvedu sve konsekvence koje jedna analogija prepostavlja (u tome se sastoji njena prividna ubedljivost), na nedostatak „osećaja“ za realnost (o kome govori Leibnici) i na višak ukusa. Naime, sasvim je neprilično hijade analogija koje Boden upotrebljava (i ne samo Boden) sistematski razbijati i pokazivati da su besmislene. Ako se putem analogije, na primer, doveđu u vezu mrav i Dubrovnik onda će na osnovu principa protivanalogije, Dubrovnik morati da poseduje mnoštvo ili barem još nekoliko karakteristika mrava a ne samo jednu karakteristiku – da je, u poređenju sa Tatarskim carstvom, mali u istoj onoj meri u kojoj je, recimo, mrav mali u odnosu na slona. Mrav ima mnogo drugih određenja. Jedno od njih se često manifestuje i kada mrava nehotice zgazi isti taj kolosalni slon.

Hajde da sada pokušamo da navedemo neke nepreciznosti i uslove ove genijalne analogije Žana Bodena, koja ni po čemu nije egzemplarna i specifična u kontekstu njegovih spisa. U isti mah to će biti i uslovi za osvetu realnog koju analoške strategije neprestano izazivaju i najačavaju. Naposletku, to je i dobra prilika da se izdvoje prvi i najvažniji „attributi“ suverenosti kakvi su se iskristalisali tokom viševkovnih „upotreba“ suverenosti, te da im se odmah suprotstave i oni drugi, koje je Leibniz prvi tematizovao.

Preliminarno, ponavljam, potrebno je da neprestano pred očima imamo jednu malu teritoriju, da zamislimo malo stanovništva, malu vladu i malog predsednika, a onda i jezik na kome govori malo ljudi. Pravo na ovakvu prostu i nepretencioznu viziju i verziju malog treba da funkcioniše kao relativni faktor ove suverene i kardinalne razlike i istosti između slona i mrava o kojoj govori Boden. Suprotno onoj diskrepanciji i neprijateljstvu između najvećeg i najmanjeg, između *Leviatana i kibita*, Boden pretpostavlja da najveće i najmanje jesu nedeljivi (zato su suvereni; mrav je toliko sitan, a slon tako beskonačan), da su neuporedivi i daleki jedno od drugoga (Dubrovnik ili Ženeva i Tatarsko carstvo međusobno se ne graniče i ne dodiruju), a da, istovremeno, paradoksalno, i jednom i drugom pripadaju potpuna nezavisnost i samostalnost koja im je upisana u imenu. „Suvereno“ označava ono što je iznad svega drugoga, ali ono što ukida sve drugo, što je apsolutno i jedno jedinstveno.¹⁹ Igrati se sa ovom oznakom ili biti neoprezan u upotrebama reči „super“ – jednom od najpopularnijih reči na ovoj planeti – znači prejudicirati

19 Starofrancuska reč *souverain*, izvedenica od srednjovekovne latinske upotrebe *superanus* (ono što stoji iznad svega; predlog *super*, (iznad)), ono što je superiorno ili nadmoćno ili nadležno, podrazumevaju da je označeno prvo i najviše, ali i jedno i jedino. Cf. J. Dennert, *Ursprung und Begriff der Souveränität*, Stuttgart, G. Fischer Verlag, 1964, S. 101. H. Quärisch, *Staat und Souveränität*, Band 1., „Die Grundlagen“, Frankfurt am Main, Athenäum Verlag, 1970, p. 249 i dalje.

postojanje jednog jedinog globalnog *Leviathana* koji je supersuveren (ovo je pleonazam), jer sadrži u sebi sve drugo i jer ništa drugo ne postoji izvan njega. Setimo se da naš terorista i neprijatelj zvani *kibit*, boravi unutar nje.

gove utrobe, i bice nam sasvim jasno da prelazi i promenu razumevanja, „počima“ suverenost od Bodena ka Hobsu diktiraju fantazije i „vizuelne strategije“, a ne nekakav rad „pojma“ ili kognitivna delatnost. Ukoliko su, dakle, bilo slon bilo vaška ili gnijeda, „po oznaci“ i „na osnovu imena“ suvereni i samodovoljni (to jest nezavisni i nedeljivi i jedini), njihov rat do uništenja već je najavljen. Ovaj sukob među vrstama ili unutar jedne jedine vrste, sukob između delova ili organa, jeste „borba za ime“ i rat za suverenost (ili takozvana „odbrana suverenosti“). Važno je primetiti i pratiti – tako bi mogao da se definije oprez o kome govorim – da ovaj sukob pulsira u ritmu prelaska atributa u superlativ²⁰ („super“), u supstantiv i u ritmu prelaska simboličkog i ritualnog u „realno“. Sukob svakako ne mogu da spreče „nevine“ i bleferske fantazije Žana Bodena o jednakoj sili, da osećaju i da se kreću“ koju poseduju i mrvav i slon. I mrvav i slon kretanjem limitiraju prostor svojim vrstama, ali i jedan drugome. Ukoliko osećaju, oni treba da osećaju i međusobno prisustvo. Pored osećaja i kretanja njihova sila se takođe ispoljava u radu, u optimanju i proždrljivosti, u ubijanju i ždranju, u parenju i saživotu, rečju, u odnosu prema i sa drugima.

Šta će onda ostati od istovetnog imena „Republiku“ ili istovetne „suverenosti“ Dubrovnika i Ženeve i Tatarskog carstva i Vavilona, koji pominku i Aristotel i Boden, ako ovom „preplitanju“ i „dodirivanju“ mrvava i slona dodamo još i (a) da snaga velikog slona *de facto* daleko prevazilazi snagu sithoga mrvava, (b) da nema dovoljnog razloga da se nešto, što je po obliku minorno, imenuje istim imenom kao i nešto grandiozno, imenom čije značenje prepostavlja i nadmoć u veličini i masi.²¹

20 Najmanje dve operacije smeštene su u izgradnji ovoga superlativa. Na početku se porede određeni entiteti, a potom se, da bi superlativ izgubio vlastitu „prošlost kompariranja“ i da bi zaista bio „super“ (iznad svega), pristupa brisanju svega što ukazuje da je nastao razlikovanjem u odnosu na druge entitete. Razlog je jasan: da bi nešto bilo suvereno, nužno je da je *a priori* suvereno, odmah i bez poređenja s drugim. Reč „Bog“ može da predstavlja superlativ koji negira svoje poreklo u kompariranju. Ipak, da li je moguće da se ovo „pasiviziranje“ prideva (prelaz reči „suvereno“, u „suverena“ ili „suverenost“) odvija po analogiji sa *supinom* i pasiviziranjem glagola? U *Dictionnaire François-Latin* iz 1549 (Paris, p. 592) ne navodi se supstantiv suveren ili suverenost, dok se pridev odnosu na suverenu presudu (*Jugement souverain*), tačnije, na presudu koja je vrhovna po svojoj pravosnažnosti (*efficacité*) jer na nju ne postoji pravo žalbe. Na ovom mestu je položena veza između suverena i odluke, odluke poslednje i najviše instance. Cf. H. Quaritsch, *Souveränität: Entstehung und Entwicklung d. Begriffs in Frankreich u. Deutschland vom 13. Jh. bis 1806*, poglavljie 3.5. „Die absolute (letztinstanzliche) Entscheidung“, Berlin, Duncker und Humblot, 1986, pp. 54–58. Festus kaže da je suverenost (*materias*) izvedena iz *magnitudo*. Ovo beleži Boden u fuznoti svoga latinskog izdanja, za početno određenje suverenosti u knjizi I, 8 (*Les Six Livres de la République*). Već prve upotrebe reči „suveren“ tiču se najvišeg bica ili fantazije o najvišem bicu. Bog je le souverain, najviši sveštenik (*le prestre soverain*). Cf. H. Quaritsch, *Souveränität: Entstehung und Entwicklung d. Begriffs in Frankreich u. Deutschland vom 13. Jh. bis 1806*, pp. 13–15.

(c) da naredba (*imperium*) koja vlada i važi u okvirima jednoga tela, oblika, identiteta ili jednog organizma, teško može da bude imenovana kao suverena jer nije javna ili nije „re-publikanska“

(d) da naredba (*imperium*) koja vlada i važi u okvirima jednog organizma smera neumitno da prekoraci važenje i granice sopstvenoga entiteta i okupira drugo telo (tek tada, paradoksalno, ona bi postala javna, a onda i suverena,

(e) da sila ili nasilje (*vis*) koje pominje Boden, prevodi važenje jedne naredbe (ili norme) u njen učinak (princip pravosnažnosti, efikasnosti),²² te je isto tako moguće da jedan *imperium* nije efikasan i *de facto* ne vlasta na celokupnoj teritoriji jednog organizma,

(f) da se ista ta sila i (ekstremno) nasilje nalaze u izvorima i načelima svake republike ili bilo koje „suverene“ celine,²³

(g) da postoje delovi jednoga organizma koji imaju prednost nad drugim delovima, jer proizvode naredbe ili odlučuju o „specijalnim merama“, ili sprovode iste te mere (ovo je bezuslovni uslov razlike, suprotstavljanja i sukoba između suverena i suverenosti),

(h) da postoje delovi²⁴ jednog celog koji mogu da budu amputirani, osakačeni i žrtvovani u skladu s istim tim „vanrednim merama“

22 Država sprovodi važenje (*Geltung*) norme zato što je „država moć, sila, ukratko, jedna prirodna realnost, i kao takva, efikasna. Manifestacija togas su: topovi, mitraljezi, bombe, utvrđivanja, zatvori, vešala i glijotina.“ H. Kelsen, § 4. „Efficacité de l'ordre étatique“ i § 5 „Validité et efficacité“, u „Les Rapports de Système entre le Droit Interne et le Droit International Public“, 14, RCD, Hague, IV, 1926, p. 237.

23 „Razum i zdavo razmišljanje (prirodna) prosvećenost, *lumière naturelle*“ doveala nas je do toga da verujemo da su sila i nasilje, kršćći zakone prirode (*forçant les lois de nature*), u izvoru i u poretku Republike“. *Les Six Livres de la République*, I, 6, p. 112. Na sledećoj strani Boden ovo nasilje, koje stvara prve organizovane jedinice i krši zakone prirode, zove krajnjim ili ekstremnim nasiljem (*violence extrême*). Ovo nasilje identično je sa Hegelovim herojskim nasiljem. Nasilje heroja je sredstvo za stvaranje države. Poreklo veze između odluke, odluke o izvanrednom stanju i odluke suverena o izvanrednom stanju kojom se suverenost udešava (C. Schmitt), nalazi se kod Bodena. Cf. H. Heller, *Die Souveränität. Ein Beitrag zur Theorie des Staats- und Völkerrechts*, 1927 (Ges. Sch. Band II, pp. 36, 90–92). Mislim da striktna prednost jednog dela, „entiteta“ ili „organizma“ u odnosu na sve druge delove, na koji Boden neprestano insistira, uvedi mogućnost ovog (ne)kontrolisanog stanja jedne celine. Boden, koji je istinski žalio što su sve odlučujuće tradicije zapada ukinule pravo oca da odlučuje o životu i smrti žene i dece, argumentuje u prilog prednosti jednog dela nad ostalima, na početku trećeg poglavlja knjige I *Les Six Livres de la République*. Tako prva i najstarija zapovest obezbeđuje vlast razuma nad bestijalom ili životinjskom pohotom (*l'appétit bestial*): tako je muška vlast nad ženom po uzoru na vlast duše nad telom (I, 3, pp. 51–53), da bi na kraju suveren prestao da bude bilo kakav deo jedne celine već čisti i prosti um koji ujedinjuje sve delove i uskladjuje ih skupa“ (*l'intellect pur et simple qui unit toutes les parties enles ensemble*) knjiga VI, 6.

O odnosu delova, celine i o odsecanju, cf. Aristotel, *Politika*, početak knjige III, 1274 b – 1275 a; *Metaphizika*, knjiga V, 1023 b – 1024 b, 1041 b; ili E. Husserl, *Logische Untersuchungen*, Band 2, poglavljje III „Zur Lehre von den Ganzen und Teilen“, *Husserliana*, 19/1, Hague, M. Nijhoff, 1984, pp. 228–301.

(i) na kraju, da postoje primitivni i nepodeljeni entiteti („organizmi“) koji se raspadaju i nastavljaju da postoje odvojeni i odeljeni?

Kakva će biti budućnost suverenog mrava ili Dubrovnika-životinje, Boden najavljuje preko svoga osnovnog analoškog manevra i uvek nepojmljivog (iparodksanog) izneveravanja analogije i skraćivanja njenog učinka. U pitanju su njegove ideje zatvorenosti i granice, odnosno sumanuta paranoja da je uljez ili neprijatelj uvek unutra (razlog za to nije isključivo period strašnih građanskih ratova čiji je savremenik) i da je njegovo naličje satansko, a lice „žensko“, i potpuno defanzivna politička perspektiva. Suverenost se kod Bodena brani i čisti, ona je već unapred data (ali je odmah i napadnuta), i ne postoje kod njega nijedne razdane ideje osvajanja, ekspanzije i „napadačkog rata“. Republika ima sve karakteristike kuće ili doma, a suveren – domaćina.²⁶ Ali umesto da Boden iskoristi „komparativni potencijal“ i emancipatorsku dimenziju umnožavanja domaćinstava i stvaranja novih kuća, i, u isti mah, novih građana, te da suverenu republike, analogno tome, predstavlja reprezentatorsku ulogu i moć da suverenost predstavlja izvan granica svoje republike, Bodenov suveren-domaćin nije putnik i ne poznae druge suverene. Nema „izlaska“ republike izvan sopstvenih granica i u susret najvećoj mogućoj zajedničkoj republici, a „spoljni poslovi“ suverena svedeni su na naručivanje neprijatelja i organizovanje odbrambenih ratova zarad eliminacije unutrašnjeg neprijatelja i građanskog rata.

Ipak, i unutrašnji i spoljašnji neprijatelj su u ovom slučaju utvare. To bitreballo da bude sasvim logično s obzirom da je, kao i kod Hegela kasnije, na delu pokušaj mišljenja „suverenosti kao takve“ (kod Hegela, države kao takve). To znači da perspektiva suverena ili subjekta zauzetog samostvaranjem ili samolimitiranjem, nema ispred sebe nikavog drugog u njegovoj drugosti, dakle neku drugu državu ili druge države, savezničke ili neprijateljske, sa kojima zauzima i gradi zajednički evropski ili neki drugi prostor. Ovde je u pitanju anonimni apsolutni drugi ili apsolutna senka drugoga koja ga isključivo limitira i negira i tako ometa njegovu samostalnost. Osim toga, suveren ne prepoznaje oblik ove negacije ili lik ovoga neprijatelja, odakle mu „nadolaze“ prisilne ili samoprisiljavajuće granice. Zato mu se taj bezobilični neprijatelj privida na svim mestima „njegove“ suverenosti („teritorije“) i pričinjava kao nekakav apsolutni ili suvereni neprijatelj. Funkcija neprijatelja može da bude dvostruka: regulativa, jer se autocenzura ili samoograničavanje suverena (subjekta) sprovodi tek na osnovu ovoga negativnog i fiktivnog ograničavajućeg principa (setimo se daje velika zasluga Bodena, posvetovljavanje srednjovekovnog autoriteta i davanje vladaru apsolutne vlasti; suveren je suveren jer sam određuje granice sopstvene suverenosti), i teroristička, jer suveren više ne prepoznae ništa što ga ne uslovjava i ne negira a što ne budu njegovu paniku i teror.

26 Cf. *Les Six Livres de la République*, I, 6, p. 112. Republika, kao zajednica kojom se vladaju preko suverene vlasti, može da bude tako kompaktna ili zatvorena (uska ili suzena, étroite) da je sačinjava samo nekoliko domaćinstava (ill., 7).

Paradoks ili kontradikcija suverenosti postavljena je na osnovu nužnosti da ne postoji drugi suveren ili druga suverenost, jer onda ne bi bilo suverenosti uopšte. Suverenost isključuje sve što nije ona sama.²⁷ Slično stoji stvar i s neprijateljem. Kako je moguće da nešto što je iznad svega drugoga i što je, uz to, jedno i jedino, ostavlja prostor za postojanje nečega što preti da ga uništi? Najavljujane i opravdavane opasnosti od rata (virtuelnog rata ili virtuelnog drugog, neprijatelja), treba da bude ključna pomoć jednom suverenu da bi njegova vlast vezivala i privreživala sve delove republike u ne-raskidivo jedinstvo. Slava geometra i stručnjaka za razmere, Žana Bodena, i njegov nesvakidašnji angažman, sastojao se, pre svega, u sejanju straha o tajama kuće i države,²⁸ i opsednutost negovanjem koja se ispoljava u razboljevanju pacijenta (suverenosti) i preskriptivnom trovanju lekovima (*Syndrome Münchhausen by proxy*).

Dve godine posle objavljuvanja *Šest knjiga o Republici*, pravnik Boden predsedava sudom u slučaju protiv svoje imenjakinje, Žane Ernije (Jehanne Hervillier), koja je optužena da je veštica, koja je sve priznala („a da nije ispitivana i mučena“, napominje Boden) i potom bila osuđena i pogubljena 30. aprila 1578. Tri godine kasnije (1581), u predgovoru svoje knjige *O demonomaniji (De la démonomanie)*,²⁹ jedne od najpopularnijih knjiga ikada

27 U svojim predavanjima u Hagu, u kojima otkriva razlike nevolje sa „pojmom“ suverenosti, Keißen formuliše takozvano pravilo jedinstvenosti koje je nužna odlika jednog suverenog poretkta. Radi se o § 22 „L'unicité (Ausschließlichkeit) nécessaire de l'ordre souverain“: „Teorija suverenosti države (...) vodi nas do posledice da samo jedna država može imati odliku vrhovnog pravnog entiteta (le caractère d'entité juridique suprême), da je suverenost jedne države inkompatibilna sa suverenošću neke sasvim druge države i isključuje stoga postojanje druge države kao suverenog porekta.“ H. Keißen, „Les Rapports de Système entre le Droit Interne et le Droit International Public“, p. 259. U knjizi *Das Problem der Souveränität* iz 1920. godine *die Ausschließlichkeit ili die Einzigkeit* suverene države, Keißen određuje kao puku analogiju odnosno solipsističku konsekvencu subjektivizma (Darmstadt, Scientia Verlag Aalen, 1981, p. 315).

28 Boden je sledbenik Tacita. Tajni razlog (*arcaneum*) države i tajne vladara on pominiće u spisu *La Méthode de l'Histoire*, p. 139.

29 U posveti koja je napisana 20. decembra 1579. godine u obliku pisma Kristoflu de Tuu (Christophe de Thou), prvom predsedniku pariskog parlementa, Boden otkriva da mu je namera da upozori i pripremi one koji će se tek susresti sa davolom i da upozna čitaoce da nema većeg zločrća od veštčarenja za koje sledi smrtna kazna. Boden smatra da je Republika kontaminirana satanom, da je najveći neprijatelj infiltriran u svim strukturama vlasti i da tome treba hitno stati na put. Kako odmici godine, Boden će imati sve više problema, ali ne samo zbog sadržaja ovoga spisa, nego zbog različitih intriga i optuzbi da je ljubitelj jeveštva i da je prešao u judaizam. Cf. P. L. Rose, *Boden and the Great God of Nature. The Moral and Religious Universe of a Judaizer*, Genève, Librairie Droz, 1980, p. 8 i dalje.

napisanih, Boden objašnjava epilog ovoga procesa, navodi različita priznaja pedesetogodišnje žene i uverava sve nas zašto među sudijama nije bilo dvoumljenja da donesu najtežu kaznu.

Veštice je optužena jer je prouzrokovala smrt nekoliko ljudi i životinja (*bêtes*). (...) Priznala je da ju je njen majka predstavila đavolu kada je imala dvaest godina, da je on bio prerušen u tamnog čoveka neobično visokog i obučenog u crno. Majka joj je ispričala da ju je, čim se rodila, obecala đavolu, koji je, opet, obećao da će se lepo odnositi prema njoj i da će je usrećiti. Od tog trenutka ona se odrekla Boga i obecala je da će služiti đavolu. U isto vreme imala je sa njim putene odnose (*copulation channellement*) sve do pedesete godine koliko je imala kada je bila uhapsena. Izjavila je da je đavo dolazio kod nje kada bi joj se prohtelo, uvek u odeždi i istom obliku kao kada se prvi put pojavio, sa mamuzama, čizmama, mачem i na konju, i da ga niko nije video osim nje. Takođe, ponekad je imao sa njom odnose, a da to nije primetio njen muž koji je spavao u postelji pored nje.³⁰

Ispovest ove žene koja je nekoliko puta menjana i negirana (a da je sud nije prisiljavao, kako on kaže), dok nije dobila konačni oblik u okviru predgovora slavnog pisca knjige o suverenosti, Bodenu služi da se definitivno „obračuna“ sa uživanjem i da goli život podvrgne kontroli. On u svojoj knjizi naširoko dokazuje opsednutost demonima, te da đavo ne može nikog da ustreći i da se niko nije obogatio služeći mu. Sa druge strane, za izdaju domaćina i za sparivanje sa đavolom, predviđena je smrtna kazna. Čitanje ovih redova u klujuču „suverenosti“ republike, o kojoj se brine Boden i koja ga pre svega zanima, odmah mora da uzme u obzir i pritajeno vešticarenje domaćina, njegov vojaštezam, njegovu besprekornu budnost i uživanje. Illi uživanje i strah sudija tokom pretresa i za vreme ovih laskivih ispovesti. Uživanje bi moglo da bude markirano kao presudna opasnost za obimno telo suverenosti, odnosno za veliki suvereni dom, ali samo kao simptom već podjeljenog i nejedinstvenog tela. Dokaz da uživanje može da se javi ili pritaji u bilo kom segmentu jedne suverenosti („suverenog“ entiteta), pokazuje da je suverenost skockana, a ne izlivena „iz jednoga komada“, da je živa, da se uživljava u drugoga, te da svaki deo može da stupi u samostalni i (ne)ovlašćeni kontakt sa drugim – sa strancem, neprijateljem, s „visokim drugim“. Svaki deo može da uživa jer je smrtan, može da daje život i da se množi i širi i da uzima život „ljudima i životinjama“. Biti sa drugim neovlašćeno, ili sa falsifikovanim ovlašćenjem (kada majka daje mandat), ili svojevoljno („drugije dolazio kod nje kada bijoj se prohtelo“), predstavlja izdaju suverenosti, cepanje i otcepljenje od domaćinstva.

Rituali svih ovih progona, istraga, presuda i egzekucija, koji se tih decenija odvijaju u Francuskoj, predstavljaju ubrzavanje konstituisanja suverenosti

putem unifikovanja ili uoblicavanja neprijateljskog principa. U sudovima i parlamentu, gde se susreću privatni životi građana i drevni religijski fantazmi, trebajednom zauvek da se dovrši proces sekularizacije i učini još efikasnijom suverenu vlast. Dakle, nema nikakvog „epistemološkog rez“ ili dvostrukosti Bodenove, ili eventualne promene, koja je tobože nastupila kod njega pošto se suočio sa iskustvom sudije i sa sudbinom ove žene, te tako prestao da veruje u svoj „teorijski“ angažman.³¹

Boden ispisuje šta se dešava „iza leđa“ suverena jedne kuće. Kuća loše funkcioniše jer je složena i deljava (*divisible*; tako je izneverena još jedna od osnovnih odredbi suverenosti) i domaćin uopšte ne poseduje monopol na upotrebu nasilja, odnosno monopol na pregovoranje s opasnim neprijateljem. Po analogiji, sa Bodenovim iskazom da je suveren omiljena meta satane (ako je suveren kontaminiran, onda je to i čitav narod; „narod je takav kakav je vladar“),³² odnosno da borbu protiv satane treba da započne prvo suveren, postaje jasno da generacija „predavanja“ majki (žena) tajnom neprijatelju jest samo manifestacija prvotne zaprijanosti đavolom domaćina i gospodara pomenuće kuće. Uzajamno prijateljstvo svakoga posebno (*l'amitié mutuelle envers un chacun*),³³ zajedničenje kuća i domaćinstava, vernost domaćica i strah domaćina, postiže se ako se proizvede zajednički neprijatelj.

Jedini način da se održi narodno stanje (*l'estat populaire*) je da se vodi rat i da se izvajaju neprijatelji (skuju, izmisle neprijatelji; *forger des ennemis*) i onda kada ih uopšte nema.³⁴

Genijalnost Bodenova je u tome što manipuliše teorijskom matricom i imenom koje je pronašao za jedan oblik koji je svima znan, koji latentno stanuje u svakom domu republike i neprijatelj je svih. Imena „đavo“ ili „veszac“ (veštica), u koje se mogu upisati sve moguće nevolje jedne suverenosti i života, predstavljaju „prirodne neprijatelje“ ili „neprijatelje ljudskog roda“ ili „zlotvore“ jer prave veliko zlo.³⁵

Ovo je prvo lukavstvo Žana Bodena da bi se sprečio građanski rat. Po istom ovom uzoru, kasnije, mir, odnosno savez između država, trebalo je da eventualno bude omogućen pronalaskom gusara (ili anarhista, ili terorista),

31 Osim potpuno nejasnog i nerazumljivog haluciniranja Bodena u drugom poglavljiju knjige IV „Način kako da se saznaju promene i propasti republike u budućnosti“, spis Šest knjiga o Republići obiluje „čišćenjima“ na svim nivoima poretki i u svim ustavovama republike (zabranjene su komedije, zabave, lude i žonglieri, cirkusi; cenzura je svugde prisutna, kažnjavanja su svirepa itd.).

32 Demonomanie contre les Sorciers, p. 134.

33 Demonomanie contre les Sorciers, pp. 7–8.

34 Les Six Livres de la République, IV, 1, p. 34. Neprijatelji treba da se ne prestano održavaju i nikada do kraja ne uništavaju, jer će u suprotnom prijatelji početi da ratuju između sebe i da se ubijaju (p. 35).

35 „(...) ils sont appellés ennemis de nature, ennemis du genre humain, et maléfiques, pour les meschancetez grandes qu'ils font...“ Demonomanie contre les Sorciers, p. 17.

kao glavnog zajedničkog neprijatelja ljudskog roda. Druga Bodenova strategija već je elaborirana u petoj knjizi spisa *Šest knjiga o Republici*.

Najlepši način da se sačuva jedno stanje i da se osigura od pobuna, ustanka i građanskih ratova, da se održe potčinjeni u prisnom prijateljstvu (en bonne amitié), jeste imati neprijatelja, sa kojim je moguće sučeliti se (auquel on puisse faire teste). (...) nikada nije pronađen lepsi protivotvor (antidote) u odnosu na građanske ratove, ni sigurniji lek, od suprotstavljanja podanika neprijatelju. (...) Strah od neprijatelja drži potčinjene u poslušnosti (en devoir). (...) Korisno je da podanici često budu suočeni sa neprijateljem i da se ne prihvata mir osim pod jako povoljnim uslovima (...) a što se tiče siledžija, ubica, lenjivaca, lutalica, bundžija, lopova... najbolji način da se očisti republika od te gđosti jeste da se pošalju u rat, koji je kao lek za pročišćavanje (medicina purgativa) preko potreban da bi se protorio truli smrad univerzalnog tela republike.³⁶

Fikcija suverenosti ili apsolutnosti višeslojna je, ali ipak sada je moguće dočarati samo neke neravnoteže i zbreke na koje je mislio Lajbnic kada je govorio o toj fikciji. Suverenost iziskuje najpre suvereni ton kako bi se manifestovala njenatajna i funkcija. To nije ton pukog teoretičara zajednice, niti savetnika i pravnika jednog poglavara. Boden, služeći se hiljadama primera iz starih knjiga i legendi, zagovara i nalaže jedno fantastično zatvaranje zajednice putem njene neprestane pseudootvorenosti za rat. Republika, da bi bila suverena (prosta, nedeljiva, jedinstvena i nepoderiva) treba da bude u ratnom stanju, ali bez rata i bez neprijatelja. Treba da bude neprestano fiktivno izložena svojoj propasti i mogućnosti ruiniranja. Jednom rečju, svejedno da li je u pitanju gnijida, mali Dubrovnik ili Turska, republika treba da bude bolesna i na izmaku. Njena presudna „poderivost“, međutim, ne nalazi se tamo odakle Boden hoće da je spreči i ukloni – između delova (podanika, podeoka), nego upravo između vladara i podanika, suverena i suverenosti, poglavara i njegovog tela, pogleda cara i horizonta, ili kamere i teritorije. U daljem koraku, koji možda prevazilazi sve napore bilo Bodena bilo Lajbnica, i koji bi možda mogao da garantuje i potkrepi postojanje jedne, nazovimo je uslovno, „svetske vlasti“, suveren je bliži ovom fiktivnom neprijatelju (neprijateljima) nego sopstvenom telu i sopstvenoj suverenoj vlasti. Topos ovoga „fiktivnog neprijatelja“ će, nekoliko vekova kasnije, biti moguće prepoznati i zamjeniti drugim suverenom ili grupom suverena na većih sila, i tek onda otkriti otuđenost sveta i pocepanost između suverena i globalne suverenosti. Zaista, kako drugaćije objasnitи moć suverena da naruci neprijatelju (da dozira otrov u leku), Odakle moći vlasti da jedan entitet koji se „izoluje“ „razdroma pomoci ratova“³⁷?

U ovoj *par excellence* homeopatskoj strategiji koju naznačuje Boden, a ponavljaju Hegel, intuitivno je predviđen jedan prostor u kome se suveren, kao duh, isto tako suvereno kreće, a koji mu (prostor) apsolutno ne pripada. Naime, suveren bi na osnovu ove fikcije trebalo da ima zamah i sposobnost da sopstvenu vlast nad svojim vlastitim telom reguliše, koristeći moć druge suverenosti i silu neprijatelja.

Dve odlike ove fiktivne teorije štelovanja i doterivanja suverenosti pretpostavljaju bol i krvarenje u ime superlativa. Da bi kuća bila kuća, da bicelo bilo celo, da bi subjekt bio subjekt, nužno je pomeriti i *nagnuti* uslov tautologije, te oduzeti jedan deo od celine i uništiti ga. Narušeno i ismeteno jedinstvo obnavlja se u borbi sa apsolutnim drugim – „oduzimanjem“ i ubijanjem, a ne „dodavanjem“ nečeg drugog. U tom smislu suveren zaista brine isključivo o svojoj vlasti (o celini i o „povezanosti“ između delova, a ne o svim delovima) i atribut „suvereno“ odnosi se samo na ono što je kompaktno i stalno. Ono što otpada, što je isključeno, ili što se samo isključuje (neverna žena; zavedeni naučnik, siledžija ili bandit ili sam pometeni suveren, itd.), potpuno je bezvredno i izmetnuće. Druga odlika analognog je ovoj prvoj i svodi se na kalkulaciju da jedan deo celog treba da otpadne (da se kazni, žrtvuje i uništi) i da se zauvek odbaci kako bi celo ostalo jedinstveno. Ta druga odlika tiče se skrivene deobe i kontroverze oko teritorije (prostora, zemlje) i stanovništva koje trenutno živi na određenoj teritoriji. Bodenov stav da „grad ne čine pojedinci ili osobe (personnes) već jedinstvo naroda pod jednom suverenom vlašću“ (*l'union d'un peuple sous une seigneurie souveraine*), mogao bi da se poremeti i dopuni tvrdnjom da prostor ili zemljишte grada, isto tako, dopunjuje i ovekovećuje suverenu vlast. Dakle, republiku ili grad čini „jedinstvo naroda pod jednom suverenom vlašću“ na jednoj teritoriji. Setimo se u kojoj meri Boden insistira na značaju granica i zidina za suverenost malenog Dubrovnika. Zaista, jedan od prvih gestova suverenosti utvrđuje se pokušajem da se učini efikasnom jedna naredba ili zapovest na što većem delu zemlje. Međutim, granice tog dela ne obeležavaju, uzimajući u obzir jedan fiktivni početak uspostavljanja vlasti, zidine – jer zidova još uvek nema niti ima zemljišta između njih (nema grobova ni spomenika) – već ga obeležava „živa sila“, odnosno „prsa (ili grudi) živih ratnika“. Suverenost postoji dokle vredi i dokle je efikasna naredba, to jest dokle ima onih koji slušaju i onih koji se odazivaju. Boden (i ne samo on) postaje osetljiv kada iz ovog ili onoga razloga naredba prestane da bude „na delu“ (delotvorna ili efikasna) u delu kuće

pa da time pusti da se celina raspade i da se duh rasprši, vlasta (*die Regierung*) mora da ih s vremenom na vreme u njihovoj unutrašnjosti razdroma pomoći ratova (*durch die Kriege zu erschüttern*), da time povredi i poremeti njihov utvrđeni poređak i pravo na samostalnost (*Recht des Selbständigkeit*), a da individuama koje se, udubljujući se u taj poređak, otizu od celine i teže nepovredivom biću za sebe i bezbednosti činosti, dade da u onom nametnutom radu osete svoga gospodara, smrt“ G. W. F. Hegel, *Fenomenologija duha*, Beograd, Bigz, 1979, str. 265–266; *Phänomenologie des Geistes, Werke*, Band. 3, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1976, pp. 334–335.

³⁶ Les Six Livres de la République, V, 5, pp. 137, 140, 142.

³⁷ „Duh opštug skupa jeste jednostavnost i negativna sústina tih sistema koji se izoluju. Da ih ne bi ukorenila u to izolovanje i u njemu učvrstila (einwurzen und festwerden),

trenutku, zapravo, znači biti aktuelan, a onda biti i protiv Bodena i protiv Lajbnica. Funkcija Lajbnica samo bi bila da razreže i koriguje još jedan, možda poslednji, nagovestaj „superlativa“ da prednjači u odnosu na „komparativ“, zaboravljajući na silu života i na žrtve.

Na kraju, pre nego što navedem nekoliko Lajbnicovih zaboravljenih uslova za svako buduće pisanje i „polaganje“ prava na reč „suverenost“, precizirajući još jednom, malu fikciju o „malom“ koje nužno treba da opstane. To je jedini cilj. Ponavljam, to „malо“ je već otvoreno ka velikom (zato je malо) i već otvoreno da se povlači pred malim, da se smanjuje i da ispušta iz sebe novo i sledeće „malо“ u pravcu istog tog velikog.

Zamislimo „malо“ koje se neumitno uliva u nešto „veliko“, na primer u Evropu koja i dalje ima obrise *Respublica Christiana* s istim onim tragovima Lajbnicovog sumornog otpora prema Turskoj. Zamislimo tu malu teritoriju koja se istovremeno cepa, jer sadrži u себи još jedno „malо“ (i još jedno...). Ijoš jedno...), koje nije anektirano od nečega trećeg, nego nužno ulazi i pripada istom tom velikom i evropskom. Zamislimo prvog ministra, suverena, pravnika, eksperta o kome govorí Lajbnic, teoretičara koji kada meša i premješta reč „pravo“ i „međunarodno pravo“, kada zamislija „suverenost“, uvek dobija reč „spokoj“.⁴¹ Zamislimo savetnike od slova i od knjiga, i „knjige savetnike“, izamišlimo da se i na toj maloj teritoriji već ratovalo zbog reči „suverenost“⁴² (samostalnost, nezavisnost), da se ubijalo zbog lošeg naglaski i lošeg rasponda reči u rečenici i besa u fikciji. Zamislimo jedno „malо“ još uvek u oklevanju i još uvek nemirno i neupokojeno u velikom, i zamislimo daje francuska reč *soveraineté*, prevedena u englesku *sovereignty*, napredovala u „suverenitet“ i postala sastavni deo rečnika tog malog jezika, koji se govorí na toj maloj teritoriji. Mogli bismo onda da zamislimo da reč „suverenost“ dolazi

a) U međunarodnom pravu ličnost ima onaj (*Personam juris Gentium habet*) koji predstavlja javnu slobodu (*libertas publica*), i to tako da on nije podvrgnut tutorstvu ili vlasti nekoga drugoga, već ima pravo da vodi rat (*ius armorum*) i stvara saveze; iako (on može) da bude privezan snažnom obavezom prema višem (od sebe) i da mu ukazuje počast, vernosti i poslušnost. Ako je njegov autoritet dovoljno velik (*Quod si magna satis ejus sit autoritas*), neka se on nazove *Potentatus*, a taj koji ga ima neka se zove *souverain i potentat*; ovde se rađa pravo (*ius*) koje Galizovu *souveraineté*, na latinskom *suprematus* (...). Onaj koji ima dovoljnu slobodu i moć da sproveđe određeni uticaj (*cum autoritate intervenire posit*) u međunarodnim poslovima, vojno ili putem ugovora – ima svoje mesto među moćnicima (*inter Potentatus*) i poverava mu se suverenost (*suprematum habere creditum*).⁴³

Nagrizanje i relativizacija Bodenove teorije suverenosti jesu višestruki: stav „iako on može da bude pritisnut snažnom obavezom prema jačem od sebe“ (*quoniam forte obligationum vinculis superiori sit astrictus*) velika je fiksirajući i parodirajući početak slavnoga Hellerovog spisa, ostaje pitanje da li i vredni pretpostavka da je danas sasvim nemoguće razložno pisati o suverenosti, ali da je još uvek „opravдано“ umirati i ubijati u ime suverenosti? Cf. H. Heller, *Die Souveränität. Ein Beitrag zur Theorie des Staats- und Völkerrechts* (Ges. Sch. Band II, p. 34). G. F. Schuppert, „Souveränität – überholter Begriff, Wandlungsfähigs Konzept oder „Born 1576, but still going strong“, u T. Stein, H. Buchstein, C. Offe (ur.), *Souveränität, Recht, Moral*, Frankfurt am Main, New York, Campus Verlag, 2007, pp. 251–269.

od reči „vera“, „uverenje“, „uverenost“ i da je reč „suverenitet“ u kobnoj sinonimiji sa najsloženijom rečju toga jezika – sa rečju „samouverenost“.

Zamisljena Lajbnicova intervencija u jednu ovaku fikciju koja se anestizira Bodenom i pravom na ravnotežu i jednakost svih teritorija uopšte, to jest na brisanje razlike između malog i velikog, donosi potpuni nered i komičanje („frikciju“). Preliminarno, Lajbnicova vizija odmah ukida hipokritične ili hipokrizične⁴³ momente u odnosima između malog i velikog (velikih, ostalih) – malо prestaje da glumi veliko, a veliko da se predstavlja kao jednako sa malim. Sledi razbijanje fantazma koji je upisan u neprozirnoj razlici između reči koja nalikuje reči u srpskom jeziku („suverenost“) i reči koja trenutno do-minira istim tim jezikom („suverenitet“), jer predsednici i ministri uvek pregovaraju na stranom jeziku i uskladjuju status i domaćaj svoje suverene vlasti sa drugima. Međutim, obe ove reči tude su pomenuutom jeziku, ne samo zato što su „tudice“ i pripadaju nekim drugim većim jezicima, već i zato što se njihova „vlastitost“ (važenje i pravosnažnost) uskladjuje i meri sa drugima (stranicima, tudinima). Spokoj i samouverenost nisu dovoljni uslovi za suverenost reči („Gospodine, ako ste vi Suveren za vas, niste za druge“).⁴⁴

Sledi niz Lajbnicovih korekcija i opomena koje su nekada služile da ohra-bre Vladare u nastojanjima da budu jaki i veliki, a danas samo mogu da daju nadu malima da će opstati samo najmanji „slobodni gradovi“:

a) U međunarodnom pravu ličnost ima onaj (*Personam juris Gentium habet*) koji predstavlja javnu slobodu (*libertas publica*), i to tako da on nije podvrgnut tutorstvu ili vlasti nekoga drugoga, već ima pravo da vodi rat (*ius armorum*) i stvara saveze; iako (on može) da bude privezan snažnom obave-

zom prema višem (od sebe) i da mu ukazuje počast, vernosti i poslušnost. Ako je njegov autoritet dovoljno velik (*Quod si magna satis ejus sit autoritas*), neka se on nazove *Potentatus*, a taj koji ga ima neka se zove *souverain i potentat*; ovde se rađa pravo (*ius*) koje Galizovu *souveraineté*, na latinskom *suprematus* (...). Onaj koji ima dovoljnu slobodu i moć da sproveđe određeni uticaj (*cum autoritate intervenire posit*) u međunarodnim poslovima, vojno ili putem ugo-vora – ima svoje mesto među moćnicima (*inter Potentatus*) i poverava mu se suverenost (*suprematum habere creditum*).⁴³

Nagrizanje i relativizacija Bodenove teorije suverenosti jesu višestruki: stav „iako on može da bude pritisnut snažnom obavezom prema jačem od sebe“ (*quoniam forte obligationum vinculis superiori sit astrictus*) velika je fiksirajući i parafrazai upućuje na „organizovanu hipokriziju“ o kojoj govorí Stephan D. Krasner u knjizi *Sovereignty*. Princeton, Princeton University Press, 1999.

44 Monsieur, si vous estes Souverain pour vous, vous ne l'êtes pas pour les autres. G. W. Leibniz, *Entretien de Philarete et d'Eugene* (Oktobar 1677), p. 306. „Prisiljen sam da priznam, da su svii vladari Kraljevstva jednako slobodni, ali mi ne izgleda da su svijednako suvereni“ (p. 304).

45 G. W. Leibniz, *Codex Juris Gentium diplomaticus* (1693), p. 74–75.

novost koja uklanja apsolutnost bilo koje suverene vlasti; nadmetanje i upoređivanje sa drugima, sposobnost da se prave koalicije i paktovi, i da se utiče na druge suverene (zajednica suverena), nikada pre nije na ovaj način eksploriana; potom, Lajbnic podrazumeva da je „suverenost“ procenzualna i sklonost u stepenovanju jer govori o količini i samerljivosti uticaja, odnosno snage, nečije „suverene vlasti“ (dva puta se upotrebljava reč *satis*, „dovoljno“); Lajbnic preimenuje Bodenovu vezu između latinskog *majestas* i *souveraineté*, jer poreklo i prevod suverenosti pronalazi u latinskoj reči *suprematus*.⁴⁶

b) Jedan sposoban čovek (*un habile homme*) objasnio nije razliku između veličanstvenosti (*la Majesté*) i suverenosti (*la souveraineté*). On kaže da je *Majesté* (vrhovno pravo da se naredjuje ili vrhovna zakonodavnost) pravo da se naredjuje a ne da se izvršavaju nečije naredbe; dok je suverenost (legitimna moć (*pouvoir legitimate*) da se podanici prisile na poslušnost, a da se ne bude prisiljen, ukoliko nije rat. Suverenost je vrhovno i prosto pravo izvršavanja (*le droit supreme et ordinaire d'execution*). Jer jedna je stvar pravo da se nareduje, a druga je stvar priznato pravo da se prisiljava bez teškoća. Zato onaj ko je suveren, bilo da vlast poseduje sâm ili da je deli sa nekolicinom drugih, treba da ima neosporno priznato pravo da održava vojne snage i da je sposoban njima da upravlja, te da ga stoga i spolja uvažavaju (*et mèmes de se rendre considerable par dehors*).⁴⁷

Preformulaciju i pomeranje značenja reči suverenost, u nekoliko etapa i na nekoliko nivoa, Lajbnic sprovodi i na francuskom jeziku. Suverenost se znatno manje odnosi na naredbodavnost, a više na pravosnažnost. Preciznije, *imperium* za Lajbnica već predstavlja određenu moć da se drugi prisile i nateraju na poslušnost. Ovaj Lajbnicov „dodatak“ je uvod kako bi se osnovna odlika „suverenosti“ pronalazila s one strane „davanja zakona“ i proste „upotrebe sile“. Finesa se sastoji u tome da suverenost predstavlja pravo na vojnu moć (*ius manus militaris*) kojom se vlada nad čitavom jednom celinom (teritorijom). Gospodara jedne regije može odlikovati i zakonodavnost i upotreba različitih mera prisile (npr. smrtna kazna), ali gospodar teritorije je samo onaj koji „izdržava“ armiju na jednoj velikoj teritoriji čime se cela zajednica (a ne samo pojedinci) podvrgava njegovoj vlasti (*sed totam aliquam communitatem expedienda vis erit, Dominum territorii implorabit*).⁴⁸ „Suverenost“ se potom upotpunjuije i sprovodi, na osnovu uvažavanja (priznavanja) koje uvek dolazi izvan granica.

c) (...) i samo oni se zovu *Souverains* ili *Potentats* koji imaju (drže) veliku teritoriju i koji mogu da pokrenu vojsku (*qui territorium majus habent, exercitumque educere possunt*); i upravo to je ono što ja nazivam *Suprematum*, a kada Gali prosuđuju o stvarima koje se tiču međunarodnog prava (*jus gentium*), mislim na mir, rat ili saveze, i kada imenuju neke *Souverains*, oni onda ne govore o slobodnim gradovima (*urbibus liberis*) ili o vladarima nevelikih teritorija koje neki bogati trgovač (*Mercator*) lako može da kupi za sebe, već o onim velikim silama koje mogu da povedu rat, da ga pretpe (*bellum sustinerere*), da ga prežive i preostanu, da naprave savez, i da su u stanju da se sa autoritetom mešaju u poslove drugih naroda (*rebus dilatarum gentium cum auctoritate intervenire possunt*).⁴⁹

Postoje stepeni gospodarenja ili stepeni suverene vlasti (*des degrez dans la seigneurie*), insistira Lajbnic, objašnjavajući razliku i između suverenosti i teritorijalnog vrhovništva (poglavarstva; *la Superiorité territoriale*). Prvije zakonodavni poglavar (*Seigneur de Jurisdiction*), čiji je uticaj vrlo ograničen, nemá prava da povede ljudi u rat i da održava vojnu silu koja može da deluje na celokupnoj teritoriji. Samo onaj koji ima vrhovništvo ili poglavarstvo nad teritorijom u stanju je da to uradi. Potom sledi Lajbnicovo odlučujuće razlikovanje: ukoliko je teritorija mala, jedan običan garnizon može da spreči bilo kakav unutrašnji nered i pobunu, ali gospodar ove teritorije nema nikakvog uticaja izvan granica svoje vlasti kada se radi o miru, ratu, savezima sa strancima, ili opštim poslovima Evrope (*affaires générales de l'Europe*).

Jer ovo poslednje rezervisano je za one koji su gospodari posebno značajnih teritorija i oni se mogu nazivati *Souvereni* ili *Potentati*. Jer, zaista, jedna je stvar prozvati se Suverenom, a druga, u apsolutnom smislu govoreći (*absolutum parlant*), biti suveren jednoga određenog mesta (*estre souverain d'un certain lieu*); to jest, imati vlast nad tom teritorijom.⁵⁰

46 Kelzen je veliki Lajbnicov naslednik jer takođe daje predhost vezi između suverenosti i reči *suprematus* (*superanus*). Cf., „Der Wandel des Souveränitätsbegriffes“, *Studi Filosofico-Giuridici*, Band II, Modena, 1931, p. 1 (u ovom tekstu on upotrebljava reč *supremitas*; „Sovereignty and International Law“, *The Georgetown Law Journal*, vol. 48, No. 4 (Summer, 1960), p. 627; odrednica „Souveränität“, *Wörterbuch des Völkerrechts*, Band III, Berlin, de Gruyter, 1962, p. 278.

47 G. W. Leibniz, *Entretien de Philarete et d'Eugene* (Oktobar 1677), pp. 308–309; 360.

48 G. W. Leibniz, *De jure suprematus ac legationis principum Germaniae*, p. 54.

49 *Ibid*, p. 56.

50 G. W. Leibniz, *Entretien de Philarete et d'Eugene* (Oktobar 1677), pp. 305–306. Da bijedna država bila suverena, prvi uslov je da ima veliku ili srednju teritoriju, odnosno populaciju. Cf. Josep M. Colomer, *Great Empires, Small Nations. The Uncertain Future of the Sovereign State*, London–New York, Routledge, 2007, p. 8.